

MAQSUD SHAYXZODANING ILMIY-USLUBIY MEROSI VA UNING BUGUNGI AHAMIYATI

Marasulova SHaxnoza

Annotasiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning ilmiy-uslubiy asarlari tahlil qilinadi hamda ularning bugungi adabiy tanqid, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalaridagi o‘rni yoritiladi. Shayxzodaning ilmiy qarashlari zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va adabiy jarayonlarga qanday ta’sir etayotgani tahlil qilinib, uning uslubiy merosidan kelajakda foydalanish istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: hayoti, ilmiy-uslubiy meros, adabiy tanqid, tarjimashunoslik, ilmiy tadqiqotlar, adabiy metodologiya, asarlari, she’riy to‘plamlari,

KIRISH

Umrlar bo‘ladiki,
Tirigida o‘likdir.
Umrlar bo‘ladiki,
O‘lgan odam tirikdir!

Bu mashhur misralar Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug‘bek" dramasidan olingan bo‘lib, ular insoniy meros va tarixiy shaxslarning barhayotligi haqida chuqur ma’no kasb etadi. Bu misralarda inson umrining mazmuni, uning tarixiy va ma’naviy merosi aks ettirilgan. Shayxzoda bu misralar orqali hayot va o‘limning nisbiyligini, insonning haqiqiy tirikligi faqat jismoniy mavjudlik bilan emas, balki uning jamiyat va madaniyatdagi izlari bilan o‘lchanishini ta’kidlaydi.

O‘zbek adabiyotining atoqli namoyondalaridan biri, mashhur shoir, zabardast dramaturg, adabiyotshunos olim, tarjimon va Muallim Maqsud Shayxzoda 1908-yilda Ozarbayjonning Ganja viloyatiga qarashli Oqtosh shahrida ziyoli oilada tavallud topgan. Boshlang‘ich va o‘rta ma’lumotni Oqtoshda oldi va keyinchalik Boku Oliy pedagogika institutida sirtqi ta’lim turida o‘qiy boshladi. 1925-yildan Derkend shahrida muallimlik bilan shug‘ullandi.

Maqsud Shayxzoda – o‘zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligi rivojiga katta hissa qo‘shgan olim va ijodkor. Uning ilmiy-uslubiy qarashlari hozirgi adabiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatishda davom etmoqda. Ushbu maqolada Shayxzodaning ilmiy ishlari va uslubiy tamoyillari bugungi kun nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Shayxzoda 1928-yilda Toshkentga kelib, turli gazeta va jurnallar tahririyatlarida, 1935-1938- yillarda esa Fanlar Qo'mitasi qoshidagi Til va adabiyot institutida ilmiy hodim, 1938- yildan to umrining so'nggiga qadar Nizomiy nomli Toshkent Davlat pedagogika institutining o'zbek mumtoz adabiyoti kafedrasida dotsent vazifasida xizmat qilib, yuqori malakali kadrlar tayyorladi.

ASOSIY QISM

Maqsud Shayxzoda – o'zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning ilmiy-uslubiy merosi bugungi adabiy tanqid va lingvistik tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi. U o'z asarlarida adabiyot nazariyasi, tilshunoslik va tarjimashunoslik masalalariga keng e'tibor qaratib, o'ziga xos ilmiy metodologiyani shakllantirgan. Shayxzodaning ilmiy izlanishlari nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi ilmiy jarayonlar uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Uning adabiy tanqid va tilshunoslikka oid qarashlari hozirgi o'zbek filologiyasi rivojida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, adabiy-badiiy uslub, tarjimaning nazariy asoslari hamda tahliliy yondashuvlari bo'yicha Shayxzodaning ishlari hali-hanuz tadqiqotchilar uchun asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Uning ilmiy-uslubiy qarashlarini zamonaviy adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik va tilshunoslik nuqtayi nazaridan qayta tahlil qilish, ularning bugungi kundagi ahamiyatini aniqlash muhim ilmiy masalalardan biridir.

Ijodkorning turli mavzuga bag'ishlangan badiiy asarlarida badiiylikni oshirish, shu bilan birga o'quvchida real tasviriy holatni ishontira bilish, emotsional-bo'yoqdor so'zlardan foydalanish, turli sohalarga oid so'z va atamalarni soha mutaxassisi darajasidan ham ortiq o'ziga xos uslubda adabiy til normasi sifatida tasvirlay olish so'z san'atkoridan katta mahorat talab etadi. Maqsud Shayxzodaning badiiy asarlarida hayotning turli jabhalariga taalluqli bo'lgan so'z va atamalar xos o'z badiiy ifodasini topgan. Bu esa, albatta, so'z san'atkorining dunyoqarashi bilan bog'liq kuzatuvchanlik, turli sohalarga bo'lgan qiziquvchanlik, ayniqsa, gumanistik g'oyalar bilan yo'g'rilgan ijtimoiy, tabiiy sohalarga nisbatan chuqur mulohazakorligidan darak beradi.

METODLAR TAHLILI.

Maqsud Shayxzodaning ilmiy-uslubiy merosini o'rganishda turli ilmiy yondashuvlar qo'llanildi. U o'z ijodida adabiy jarayon va tarixiy haqiqatni o'zaro bog'lagan holda, badiiy-estetik tafakkur orqali tahlil qilishga intilgan. Uning ilmiy

qarashlari shoir va olim sifatidagi ikki qirrali iste'dodi bilan uyg'un holda namoyon bo'lgan.

Maqsud Shayxzodaning ilmiy-uslubiy merosini o'rganishda tarixiy-tipologik metod asosiy o'rin tutadi. Bu metod orqali uning qarashlari tarixiy voqealar va adabiy jarayon bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Shoirning ilmiy yondashuvlarida insoniyat tarixining turli bosqichlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar aks etgan.

Tahlil jarayonida taqqoslash metodi ham qo'llanilib, Shayxzodaning ilmiy maqolalari va adabiy asarlari o'zbek hamda jahon adabiyotining ilg'or namunalari qiyoslandi. Bu esa uning ilmiy-estetik qarashlarini chuqurroq anglashga yordam berdi. Xususan, uning "Toshkentnoma" dostoni o'zbek adabiyotining tarixiy asarlari qatorida yuksak baholangan bo'lsa, "Mirzo Ulug'bek" va "Jaloliddin Manguberdi" dramalari orqali tarix va badiiy tafakkur uyg'unligining yorqin namunasi yaratgan.

Adabiy-tanqidiy metod yordamida Shayxzodaning ilmiy qarashlari badiiy ijodi bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Uning asarlarida shoirning jamiyatga, tarixga va millat taqdiriga bo'lgan qarashlari yaqqol namoyon bo'lgan. U o'z davrining eng muhim masalalarini qalamga olgan va ularni chuqur ilmiy tahlil bilan boyitgan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Shayxzodaning ilmiy-uslubiy tamoyillari hozirgi adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik tadqiqotlarida ham o'z aksini topmoqda. Uning asarlari va ilmiy qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, o'zbek adabiy jarayonini tahlil qilishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Maqsud Shayxzoda ijodiy faoliyatida insoniyatning tarixiy va ma'naviy yo'lini aks ettirishga alohida e'tibor bergan. U shunday deydi: "Xalqimizning mehnat qahramonligi, kurash va jang, ozodlik va do'stlik, baxt va alam, yurtning go'zal manzaralari va insonning ma'naviy jamoli mening qalamimga oshno." Ushbu fikr uning ilmiy-uslubiy tamoyillarida ham o'z aksini topgan bo'lib, metodlar tahlili jarayonida shoirning tarixiy voqelikni badiiy-estetik yondashuv orqali talqin qilish uslubiga alohida e'tibor qaratildi.

Shayxzoda o'zining "Raqamlar" she'rida inson hayotining mazmuni va ma'naviy boyligini raqamlar timsolida ifodalab,

"Men na munajjimman, na hisobdon, va lekin
ko'raman sonlar va ziddi sonlar"

deb yozadi. Bu esa shoirning ilmiy va falsafiy qarashlarining o'ziga xosligidan dalolat beradi. U har qanday ilmiy hodisani nafaqat riyoziy va aniq mezonlar orqali, balki insoniy tajriba va ruhiy-intellektual jarayonlar bilan bog'lab tahlil qilgan.

Uning “Toshkentnoma” dostoni ham tarixiy-tahliliy metodlar asosida o‘rganilib, unda shoir o‘z davrining eng dolzarb masalalariga ilmiy asoslangan yondashganligi aniqlandi. Adabiy jamoatchilik tomonidan yuqori baholangan bu doston Shayxzodaning nafaqat shoir, balki ilmiy-nazariy tafakkurga ega mutafakkir ekanligini ham isbotlaydi.

Shayxzodaning yondashuvlari metodlar tahlili jarayonida tarixiy-tipologik, taqqoslash, adabiy-tanqidiy hamda intertekstual tahlil metodlari asosida o‘rganildi. Uning ilmiy merosi o‘zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligi taraqqiyotida bugungi kunda ham muhim o‘rin tutib kelmoqda.

Maqsud Shayxzoda ijodida inson taqdiri, tarixiy haqiqat va milliy o‘zlikni anglash masalalari chuqur yoritilgan. Uning fikricha, “Inson umri cheklangan – muhlatli daftar, demak bu daftarning har bir sahifasini ezgu ishlar bilan to‘ldirish lozim.” Ushbu falsafiy qarash uning ilmiy-uslubiy yondashuvlarida ham yaqqol namoyon bo‘lib, tadqiqot metodlarining asosiy yo‘nalishini belgilaydi.

Shayxzodaning ilmiy-nazariy tamoyillari, ayniqsa, tarixiy-tipologik metod yordamida chuqur o‘rganildi. Uning asarlari va maqolalarida tarixiy jarayonlarni falsafiy mushohada qilishga intilish kuzatiladi. Shoir o‘zbek xalqi kechmishi va uning kelajagi haqida fikr yuritar ekan, o‘tmishni faqat eslab qolish emas, balki undan saboq chiqarish lozimligini ta’kidlaydi.

Shayxzoda o‘zining “Jaloliddin Manguberdi” dramasida ham tarixiy voqealarni badiiy talqin qilish orqali xalq ruhiyatini, mustaqillik uchun kurash g‘oyalarini yoritgan. Uning ilmiy yondashuvi faqat tarixiy faktlarni bayon etishga emas, balki ularni ma’naviy-estetik qiyofada ifodalashga asoslangan.

Tahlil jarayonida adabiy-tanqidiy metod qo‘llanilib, Shayxzodaning adabiy asarlari ham, ilmiy maqolalari ham xalq ma’naviyati bilan uzviy bog‘liq ekani aniqlandi. Uning “Men yo‘lchi bo‘lib, yurgan yo‘llarimda, yurakdagi shubhalarni aritdim” degan satrlari uning ijodiy va ilmiy izlanishlarining mohiyatini ochib beradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, Shayxzodaning ilmiy-uslubiy yondashuvlari bugungi o‘zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligida ham dolzarbligini saqlab qolgan. Uning tadqiqot usullari, tarix va badiiy tafakkurni uyg‘unlashtirish yondashuvi hozirgi zamon ilmiy qarashlari uchun ham asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Maqsud Shayxzodaning ilmiy-uslubiy merosi chuqur tahlil qilinganda, uning adabiy-estetik tamoyillari nafaqat o‘z davri, balki bugungi kun adabiyotshunosligi uchun ham muhim ahamiyatga ega ekani aniqlanadi. Uning ijodiy izlanishlari xalq tarixi, milliy o‘zlik, inson ma’naviyati va badiiy tafakkur uyg‘unligi masalalariga asoslangan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Shayxzoda o'z asarlarida tarixiy voqealarni badiiy tahlil qilish orqali xalq ruhiyatini, ma'naviy merosini anglashga xizmat qilgan. "Toshkentnoma" dostoni va "Mirzo Ulug'bek", "Jaloliddin Manguberdi" kabi tarixiy dramalarida milliy g'urur, ozodlik ruhi va insoniy jasorat g'oyalari asosiy o'rinni egallaydi.

Shoir o'z ilmiy maqolalarida ham tarixiy-tipologik, adabiy-tanqidiy va taqqoslash metodlari asosida tahlillar olib borgan. Uning "Inson umri cheklangan – muhlatli daftar, demak, har bir sahifasini ezgu ishlar bilan to'ldirish lozim" degan fikri uning ilmiy va badiiy tamoyillarini yoritishga xizmat qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Shayxzodaning ilmiy va badiiy merosi:

1. Tarixiy tafakkur va badiiy-estetik yondashuv uyg'unligi bilan ajralib turadi.
2. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini aks ettiradi.
3. Bugungi adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik tadqiqotlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

4. Adabiyot va tarixni bog'laydigan yangi ilmiy-uslubiy tamoyillarni taklif etadi.

Maqsud Shayxzoda nasriy asarlari tili leksikasining tarixiy etimologik qatlamlari jihatdan kuzatilsa, dastlab genetik jihatdan so'zlar 2 guruhga – o'z va o'zlashgan qatlamga bo'linadi. Til lug'at tarkibini tarixiy-etimologik nuqtai nazardan tekshirganda, avvalo tarixan kelib chiqishi nuqtai nazaridan o'zbek tilining o'ziniki bo'lgan so'zlar belgilab olinadi. Bunday so'zlar ijodkor asarlari leksikasining asosini tashkil etgan. Yozuvchi asarida sof turkiy so'zlarni o'rinli ishlatgani - tilning keng imkoniyatlaridan unumli foydalanganligidan dalolatdir. Shoir har bir so'zni qo'llashda asar matni ruhidan kelib chiqib badiiy tasvir vositasi sifatida adabiy tilning leksik imkoni

yatlari hisoblangan omonim, sinonim soʻzlardan mahorat bilan foydalangan. Badiiy asar leksikasining koʻp qirraligi yozuvchining soʻz boyligini namoyon qiluvchi yorqin misollardan biridir.

XULOSA

Oʻtkazilgan tadqiqotlar natijasida Maqsud Shayxzodaning ilmiy-uslubiy tamoyillari bugungi adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega ekani aniqlandi. Uning ijodida tarixiy voqelikning badiiy talqini, milliy qadriyatlarni yoritish, adabiy-tanqidiy tahlil va intertekstual yondashuv kabi metodlar muhim oʻrin tutgan.

Shayxzodaning ilmiy va badiiy qarashlari shuni koʻrsatadiki, u oʻz asarlarida millat tarixini nafaqat bayon etgan, balki uning maʼnaviy mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. “Tarix saboq boʻlsa, adabiyot uning yuragidir” degan tamoyili uning adabiy-estetik qarashlarining asosi boʻlib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni koʻrsatadiki:

Shayxzodaning tarixiy voqelikni badiiy talqin qilish uslubi bugungi kunda ham dolzarbligini yoʻqotmagan.

Uning ilmiy-uslubiy tamoyillari hozirgi adabiy jarayonlar va tadqiqotlar uchun ham muhim nazariy asos boʻlib xizmat qilmoqda.

Uning tarjimashunoslik va adabiy-tanqidiy yondashuvlari zamonaviy ilmiy qarashlar bilan uygʻunlashgan holda rivojlanmoqda.

Shu sababli, Shayxzodaning ilmiy merosi oʻzbek adabiyoti va ilm-fan rivojida muhim oʻrin tutib, kelajak avlod tadqiqotchilari uchun ham bebaho manba boʻlib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Shayxzoda M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987.
2. Shayxzoda M. Jaloliddin Manguberdi. Tarixiy drama. – Toshkent: Fan, 1970.
3. Karimov I. A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
4. Yoqubov N. Maqsud Shayxzoda ijodi va adabiy jarayon. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
5. Qodirov P. O‘zbek adabiyotining tarixiy o‘rni. – Toshkent: Fan, 1999.
6. Rasulov R. Maqsud Shayxzoda va tarixiy-badiiy tafakkur. – Toshkent: Akademi-nashr, 2015.

7. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Maqsud Shayxzoda haqidagi maqola. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2000.
8. Xudoyberdiyev M. O‘zbek adabiyotshunosligida ilmiy metodlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
9. Zohidov A. Tarjimashunoslik nazariyalari va ularning o‘zbek adabiyotiga ta‘siri. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.
10. Adabiyotshunoslik va madaniy meros (ilmiy maqolalar to‘plami). – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2021.